

Прегледни рад

UDK 94(497.15)(048.83)

DOI 10.7251/SVA1714009E

COBISS.RS-ID 6487576

АКТУЕЛНОСТ ИСТОРИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ДВОТОМНОЈ КЊИЗИ МИЛОРАДА ЕКМЕЧИЋА „СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ“

Професор Љубица Ећимовић¹

Архив Републике Српске

Проф. др Зоран Калинић²

Независни универзитет Бања Лука

Апстракт: Књига академика Милорада Екмечића, „Стварање Југославије 1–2“ писана је у вријеме кад су се над том државом надвили тамни облаци, као пред велику природну непогоду. Данас, када те Југославије нема, услед друштвене и политичке буре, изгледа као да је професор Екмечић, као убјеђени Југословен, хтио да је заштити својим најјачим оружјем, истином и причом, али и ријечју коју су нам оставили у баштину сви њени борци и ствараоци, политичари и војници, академици и научници, чак двију Југославија.

Актуелност књиге и Југославије коју она представља, једнака је њеном стварању, којем је претходило много лутања и одступања од праволинијског пута, којим су ишли не само најпаветнији него и најдобронамјернији: од сељака добровољаца до искусног дипломате.

У цијеловјековном раздобљу које је свестрано описао академик Екмечић, ондашња Босна и Херцеговина, као и данашња, била је сва упрегнута у актуелну борбу за слободу, за државу, за јединство; све је и под страном чизмом ницало као на ледини – и Србија, и Црна Гора, и Југословени под хабсбуршким и турским владарима, уз буне и устанке, ратове, револуције, али и атентате. Дјело свих њих, а поготово „младобосанаца“ је вјечно актуелно, као што је вјечан и академик Милорад Екмечић са књигом *Стварање Југославије*, другим књигама и студијама, али и ријечима. Сматрам га посебно вриједним када у жижи имамо збивања у и око Босне и Херцеговине, јуче и данас.

Кључне ријечи: *Босна и Херцеговина, Југославија, политички развој, турска власт, Аустроугарска Монархија, рат, Срби, Хрвати, муслимани, вјера, нација.*

---

¹ Виши стручни сарадник, архивиста-истраживач у Одјељењу за научно-истраживачи рад, Архива Републике Српске, апсолвент мастер студиј историје на Филозофском факултету у Бања Луци.

² Доктор правних наука, професор на Независном универзитету Бања Лука, e-mail: zk@nubl.org

Књига *Стварање Југославије 1 и 2* академика Милорада Екмечића сигурно је једна и једина историја Југославије у којој је обрађен цијели вијек у животу свих народа и република Југославије створене 1918. године. Сваки од њих је извојевао властиту слободу, или се за слободу борио против Турака и Хабзбуршког царства, а обрађени су у заједничкој и посебној улози и са посебним значајем.

Као велики Југословен са снажним југословенским убјеђењем, том књигом, а и многим ранијим радовима, укључио се у ранг историчара и бораца за стварање Југославије какви су били Владимир Ћоровић и Васа Чубриловић. Док је Ћоровић страдао са стварањем прве Југославије, Чубриловић је скоро доживио крај друге. У скоро истом раздобљу Екмечић ствара своју двотомну прошлост Југославије, која у једном раздобљу подсећа на књигу Владимира Стојанчевића *Југословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*. Кад се држава коју је описивао Екмечић распала пред спољним противницима и унутрашњим незадовољницима, у које нису спадали једино Срби и српски народ, велики писац и југословенски академик Екмечић, у интервјуима и изјавама говори да је са том књигом одсањао свој југословенски сан. Своју ранију југословенску причу прича на други начин у *Дугом кретању између клања и орања*, књизи која и насловом заиста показује прошлост настанка Југославије.

Стварање Југославије академик Екмечић почиње у свитање 19. вијека, а завршава крајем Првог свјетског рата. Током тог вијека све је почело да се окреће око устанка Срба под Карађорђем, ослобођења и развоја до стварања Југославије. У том времену Босна и Херцеговина, својом етничком и социјалном структуром, поред Србије и Црне Горе, заузима централно мјесто.

Претходну прошлост Босне и Херцеговине Екмечић полаже на стране податке, првенствено француске и руске, а завршава домаћим – из Архива Босне и Херцеговине у Сарајеву. Имајући у виду стање у Турском царству крајем 18. и почетком 19. вијека, осамостаљење старе муслиманске аристократије и понашање војних старјешина, један Француз је, путујући кроз Босну 1808. године, забиљежио да „свако село у Босни има сада свога краља“. Руска дипломатија је, цијенећи јединство по поријеклу језика а дјелимично и вјероисповијести, пошто је двије трећине босанског становништва остало вјерно хришћанству, на почетку Првог српског устанка рачунала да ће се Србији прикључити Босна. Чак је француски министар спољних послова 1806. године сматрао да је Босна дио Србије, а француски путописци и конзули из ње носили исто сазнање и нису давали алтернативну могућност о неком другом народу на том простору.

Посебан значај Екмечићева књига има у тумачењу уласка Босне и Херцеговине у турске реформе и читлукење, с којим је та провинција у Турској држави постала конфедерација немирних пашалука, наро-

чито послије укидања јањичара, капетана, спахија, као и доношења Земаљског закона 1858. и укидања харача. Током тих процеса 68% старих спахија се обрело међу сељацима, а двије трећине племића била су нова лица, ранији чиновници у јањичарској војсци и државној администрацији, који се сада називају беговима и агама.

Иако турска влада није намјеровала да створи нови тип феудалне властеле нити да је повећава, најприје је у хришћанским дијеловима Балкана њих признавала као закупце имања. Истовремено, друштвене реформе је тумачила у своју корист, претварајући сељака у субарендатора и на тај начин успоставила нови тип феудализма. У нови систем пореза уведена је трећина, по угледу на феудалне порезе у Угарској. И умјесто да побјеђују капиталистички друштвени односи, десио се обрнути процес обнове исламског типа власништва. У султановом копирању европских модела друштва за преображај свога царства, исламска вјерска маса остала је привржена старим одредбама о власништву и заобилазним путем настојала да у том процесу извојује побједу. Тако је укидање спахија у Босни било не социјални прогрес већ дегенерација.

Изједначавање хришћана и муслимана пред законом, што је значајно питање у Екмечићевом дјелу, чекало је неколико деценија да се озбиљно узме у рачун свакодневном животу. У тадашњој Европи највише је социјално експлоатисан босански хришћанин сељак, а од годишњих прихода остајало му је свега 36 одсто вриједности.

Код муслимана је свака промјена тумачена напуштањем вјере и удаљавањем од шеријатског права. Највише су у сумњу довођене султанове одредбе о мјењању одјеће и увођењу европских установа у државну управу и војску. Обновљени еснафи, који су били укинати 1851. године, више су стварали феудални менталитет друштва, него што су одгајили капиталистички.

Политичка историја Босне и Херцеговине у турском раздобљу 19. вијека саткана је од мотива побуна које су непосредно везане за питање српског националног ослобођења, устанке православног сељаштва и антиреформске побуне муслиманске властеле. Основни мотив је био рјешавање српског националног питања у смислу признавања слободе и независности српске државе изван постојећег Турског царства.

Екмечић посебну пажњу посвећује националној свијести народа. Наводи да, иако се српско име употребљава за идентификацију православног становништва, оно није прешло у општу навику. На једном мјесту каже: „Срби мухамеданске вјероисповијести немају ни појма о народности, а тако исто и већа чест Срба источне, а и римске цркве.“ Тврди да је основна идентификација свих по вјери и да се вјерски расцеп продубљивао у култури, да је почело и назадовање ћирилице, темеља цијеле културе. Ни турски није био језик нове културе која се тек назирала.

Политички развој Босне и Херцеговине у оквиру турске власти и пред њен крај почивао је на реформама султана, и на хатихума јунима из 1856. године, а почео је са културним институцијама. У новообразованом вилајету 1865. године су покренути листови на српском језику: *Босна* у Сарајеву и *Неретва* у Мостару. За новоотворене босанске школе прештамповани су уџбеници из Србије, пошто је из њих претходно избачено све што је подсјећало на српски народ. У новооснованом Босанском медресу, који је имао 25 чланова, хришћански чланови се никако нису могли ослободити распрострањеног вјеровања да су ту постављени да муслиманским дају чибукe, али ће за мање од једне деценије почети да воде прву ријеч. Иако је прва намјера медресима била да зауставе развој националног покрета, десило се супротно.

Само муслиманско становништво било је трајан бедем било каквим новотаријама које би могле промијенити стари поредак. Са те основе се покушавало да се српски национални покрет у Босни и Херцеговини, иако старији од турског и са знатно широм социјалном основом у српском грађанству, сузбије званичном идејом о босанској нацији. Истовремено су постојали покушаји да српски национални покрет у Босни и Херцеговини пређе вјерске границе и обухвати и муслимане и католике. За то су постојале неке претпоставке, уз чињенице да је Босна и Херцеговина у етничком и културном погледу увијек сматрана српском земљом, али национална свијест у народу није била развијена. Професор Екмечић наводи ријечи извјештаја високог аустријског официра из 1863. године, у којем се каже да се православни у покрајинама називају Србима и хришћанима а католици Латинима и кршћанима, а у сјеверозападном дијелу чак и Мађарима. Он даље вели да би се у свијету једва могла наћи земља гдје је вјера „подијелила дјецу једне исте нације и бацила их, могло би се рећи, у непријатељске таборе“.

У двотомној књизи која прати политички развој Босне и Херцеговине, Екмечића подједнако занима и понашање великих сила. Тако сазнајемо како је руска дипломатија од почетка вијека савјетовала хришћанима да сарађују са муслиманским племством, мада је то доносило више штете него користи, јер је српско сељаштво одбијало од српских тајних политичких организација. У исто вријеме Аустрија прати политички развој у Босни и Херцеговини, 1867. године мијења конзуле у Београду и Сарајеву и офицере упућује у конзуларне агенције, а противи се политичким промјенама. Тако се сарајевски конзул, обилазећи дијелове сјеверне Босне, пред локалним турским властима вајка и тврди како би савез православних и католика био „погибелъ наша и ваша“. Током 1872. године сам је Ђула Андраши, министар спољних послова, предлагао турским властима да уз ријеку Дрину насељавају католике, јер становништво на том простору испољава симпатије за Србију. Намјера му је била да Турци пресјеку српски етнички континуитет.

Основну ћелију српске националне активности у недостатку развијене политике Милорада Екмечића види у црквеној општини, чувару вјерске аутономије хришћанског народа у турској држави. Као црквена институција законски је била регулисана 1858. године, на скупштини у Цариграду, чије су одлуке ступиле на снагу тек после 1863. године. Општина је углавном имала право да води рачуна о црквеним школама. У то вријеме није било других културних институција у којима би се приметно и развијао национални покрет. Руски конзул у Сарајеву 1869. године помиње трговце у кружоку *Уједињење омладине*, са подружницама у Бањалуци, Травнику и још неким варошицама. Тврди како је градски свијет у то доба употребљавао израз „ми српски народ“ и „наше отачество Србија“. У школама у Босни и Херцеговини истицана је слика светог Саве, а у трговачким кућама ликови српских владара. Поред улоге у меџлисима, угледни прваци учествовали су у скупштинама епархија. На једној од њих, у фебруару 1873. године, у Сарајеву је било 14 представника из 26 општина. Те скупштине су бирале владике, а васељенски патријарх их је само потврђивао. Оне су имале значајну улогу у координацији рада у цијелој БиХ, посебно јер је договорено да се оформи централна каса у коју би се сливали прилози прикупљени у разним приликама.

У малим кретањима око избора за меџлис (у који је по вилајету делегирано по 16 муслимана, четири православца и католика, те један Јеврејин), епархијске скупштине и аферама око црквених звона бањалучких и градишких трговаца, истицало се неколико имена на којима Екмечић заснива и гради вођство српског националног покрета на крају турског и кроз аустријско вријеме. Ту су првенствено Глигорије Јефтановић, Ацо Деспић, Стево Петрановић, Васо Видовић, Јово Билбија и Сава Косановић. У једном писму из 1873. године Косановић каже како „треба радити на томе да влада из Босне повуче валију, окружног и среског начелника из Бањалуке и Градишке, као и да одстрани из неких окружних меџлиса десетак муслиманских чланова“. За Екмечића то је „врло важно свједочанство о снажењу српског грађанства у Босни до мјере да се осјећа довољно способним да контролише турске државне институције“, што говори да су „реформе подстакле национални покрет у Турском царству“.

Политички циљеви које је одредила национална интелигенција нису били у складу са захтјевима сељаштва у рјешавању аграрних питања на револуционарни, устанички начин. Аграрни устанци у турским покрајинама 1875–1878. године избили су у најгоре вријеме за оне снаге које су радиле на српском и југословенском уједињењу, усред највеће заинтересованости великих сила за судбину турске државне баштине.

Устанци после 1875. године, а на оном у Босни докторирали су и Васа Чубриловић и Милорад Екмечић, за разлику од аграрних побуна до 1862. године, имали су за повод претјерано нарасли порез,

услед чега су устанци ударили најприје на државу, а не на муслиманског феудалца. И како је сељак своје национално осјећање свео на вјерску искључивост, у масовном устанку муслиманско становништво, „узима закон у своје руке“ и ствара добровољачке јединице за његово гушење, не политичком одмаздом него вјерским ратом до истребљења. Услед тога је већ у првим мјесецима побуне на аустријску страну пребјегло око 220.000 босанских и херцеговачких сељака, а на српску и црногорску око 70.000 људи. Истовремено се на свим вишим планинама у Босни устанак ослањао на неколико ушанчених устаничких база непосредно уз границу, одакле су нападали унутрашњост земље.

Устанак у Херцеговини и Босанској Крајини био је изузетан европски догађај, посебно ствар аустроугарске политике, чији се став сводио само на окупацију, а никако дозволу аутономије Босне и Херцеговине. Тадашњи аустроугарски министар спољних послова Ђула Андраши бранио је друштвени поредак Угарске у којој је, послјије револуције 1848–1849. године, под водством племства владао социјални мир. На тој основи је Босна и Херцеговина прије и послјије одређене окупације, на Берлинском конгресу 1878. године постала Андрашијево експериментално подручје на којем би аустроугарска администрација свијету требала да докаже могућност постојања и опстајања хармоничног друштва састављеног од муслиманских феудалаца и хришћана.

Не зна се да ли је данас актуелнија Екмечићева обрада Босне и Херцеговине у турском или аустроугарском раздобљу, јер су се сјенке над њом надвиле одмах послјије разбијања екс Југославије. С окупацијом и растурањем државе разбијено је балканско тржиште, а дух политичке идеологије југословенског уједињења доживео је застој, уз истовремено јачање процеса кроатизације и политичке идеологије католичке цркве. Ипак, окупациона власт у Босни и Херцеговини није могла да ријеша два основна питања због којих је дошла: аграрно и опасност од побједе српског националног покрета за стварањем јединствене српске државе као основице будуће југословенске заједнице.

Као у турском, тако и аустроугарском окупационом раздобљу основно обиљежје друштва у Босни и Херцеговини било је муслиманско племство које настоји да хабсбуршки владар изабере најјаче куће и дâ им феудалне наслове по европском обрасцу. С окупацијом је учињен покушај да се у Босни и Херцеговини сачува османски феудализам и цијела заједница укључи у развијено капиталистичко тржиште на старим турским основама. И поред тога, пропао је покушај да се против српског духа то интегрисе у дезинтегрисано друштво.

С укључењем Босне и Херцеговине у хабсбуршку царинску унију, почела је нова епоха у њеном развоју, чиме је у социјалној историји

Балкана заузела посебно мјесто. У таквој ситуацији, после страдања у аграрној револуцији 1875–1878. године, у демографској слици Босне и Херцеговине најстабилнији природни раст био је код српског становништва, док се муслиманско у неколико таласа почело да исељава у Турску. Истовремено, окупациона управа је увела прорачунату демографску политику са циљем да ојача католичку мањину и постепено је претвори у основу на којој је требало да се подигне цијели политички систем. У том циљу се страни сељаци из Монархије колонизују у изразито српске средине, као што су Крајина, Херцеговина и Подриње.

У рјешавању аграрног питања Босне и Херцеговине до слома стране власти у њој 1918. године, аустријска и турска власт настојале су да стабилизују власт нових феудалаца. Аустрија је објавила све старе турске аграрне законе. Слично као што се у хабсбуршкој држави с краја 18. вијека признавало право легалног посједовања земље старог корјенитог племства, из политичких разлога Аустрија је то урадила са новим муслиманским племством иако је за то имала мање историјских разлога. Коријен тог племства био је знатно плићи и кад су окупационе трупе ушле у покрајину, још није био чврсто укопан у босанску земљу. И након 1878. године, бегови су се сматрали „државном властелом“, како се њих 64 представило цару у једној петицији из 1879. године.

Хабсбуршка власт у Босни и Херцеговини је током окупације настојала да у муслиманском племству, као и муслиманском становништву, добије главну политичку подршку да на томе стабилизује своју власт. Њени државници су тврдили да су „мухамеданци данас једини носиоци државне идеје на Балкану“. Покушај хабсбуршке власти да од муслиманског племства направи за живот способан стуб није успио. Један аустријски функционер је већ 1882. године закључио да је најтеже поступати управо са муслиманским племством. Он наглашава: *Потпуно су неприступачни за аргументе и чврсто вјерују усвоје старе традиције и свержшавајући „Коран“.*

Историјски аустроугарски неуспјех да Босну и Херцеговину уклопе у свој систем је неуспјех да се исламском друштвеном концепту дода европски тржишни оквир. Док се држава трудила да феудални земљишни посјед усклади са принципом економског привређивања, у самом друштву је текао невидљиви процес тихе обнове исламске одредбе да власништво над некретнинама припада заједници, а не појединцу. Умјесто раније султана, који је то заступао у принципу „еразији–мирије“, након 1878. године тече једва примјетан процес претварања земљишних посједа у вакуфе. Није успио ни покушај власти после 1911. године да ријеша аграрно питање на основу откупа, као што је то урађено у другим земљама Хабсбуршке монархије после 1848. године, уз кредитне олакшице, које су бегови немилице трошили. Основни разлог за неуспјех откупа био је

одбијање муслиманске масе да брзо прихвати европске облике социјалног живота и привређивања, као и чињеница да је број вакуфа од 25 у 1883. години порастао на 995 у 1905. години.

Друга противрјечност на којој је почивала економска политика хабсбуршке власти била је у чињеници да је српски друштвени фактор у покрајинама растао последице престанка османске власти. Још 1857. године је руски конзул у Сарајеву извјестио да на „трговину са западном Европом православни житељи Сарајева имају монопол“. Заједно с успјешним ходом трговине увећавао се и број хришћана у Сарајеву. У исто вријеме, у 7.000 муслиманских кућа било је само пет капиталиста. Неуспјех власти у настојању да сачува муслиманско племство, донео је Србима водећи друштвени слој интелигенције. Временом је и знатан дио друштвеног апарата прешао у српске руке, па је изгледало да је у хабсбуршкој расла српска држава. Али, као што код муслимана њихов трговац и предузетник немају прво мјесто у друштву, ни код Срба, чији је трговац био у благој предности, он није далеко одмакао од општег просјека османског друштва. Будући изузетно неповјерљива на новотарије, чак и најкорисније, та српска буржоазија, као водећи слој новог друштва које је настајало на историјским рушевинама османског феудализма, није била у стању да сама носи процес друштвене модернизације. Прије свега, није била у стању да сама изради концепт стварања нове индустрије. Зато се, иако најјача градска класа, која још није освојила градове, понаша као друштвено вођство сељака.

Окосница економског развоја Босне и Херцеговине и прије и послје окупације 1878. године били су градови и путна мрежа која је у основи остала иста. Индустријски развој захватио је углавном долину ријеке Босне с околјима за Јајце и Тузлу, а касније долину Неретве. Турске власти су градили друмове од Брода до Сарајева, а одатле за Нови Пазар, Травник и Ливно. Ту мрежу друмова је аустријска власт проширивала и ојачала жељезничком мрежом, с којом је убрзан промет људи и роба. Економске везе са Србијом биле су сведене на безначајан малогранични промет. У вези с тим Екмечић каже да је француски научник Шарл Дил, послје једног путовања кроз ове крајеве, писао да „између Босне и Србије Дрина представља Кинески зид“.

Први индустријски погони везани су за производњу дрвета. Прве новчане заводе створила је аустријска администрација. Главни зајмодавци сељацима били су локални трговци. У домаћим финансијским установама предњачио је српски капитал, који је израстао на рушевинама аграрних односа. У свакодневни живот народа Босне и Херцеговине споро је продирао европска цивилизација. Док је турска реформна администрација до 1878. године настојала да ојача европски дух у свим порам јавног живота, дотле је аустроугарска послје окупације настојала да видљиво обиљежи исламску тради-

цију, посебно у јавним грађевинама. Муслимански свијет је са закашњењем почео да прима европске новотарије. Према писцу *Стварања Југославије*, када је утицај религије на историјски развој друштва у Босни и Херцеговини у питању, „вјерске разлике су изгледале дубље него разлике у боји коже у расномјешаних нација“.

Замисао окупационе администрације да фактором модернизације муслиманског племства историјски раздвоји Србе и Хрвате, поново их је приближавала. Старчевићеви слѣдбеници боре се да укључе Босну и Херцеговину у хабсбуршке границе. На онемогућавању политичког уједињења Срба и Хрвата заједнички раде министар финансија Бењамин Калај и хрватски бан Куен Хедервари. Смисао Калајевог режима у БиХ административна и технолошка модернизација, уз истовремени напор стварања вјештачке нације, чију би основу представљало муслиманско племство. Било је то пресликавање стања какво је постојало у Мађарској послије дуализма 1867. године. Калај је сматрао да су муслимански племићи „државнотворни елемент“ који познаје земљу и народ и једини је у стању да влада.

Иако власти никада нису успјеле у томе да се муслимани одрекну осјећања које их је везало за Турску, ипак је највећи дио племства прихватио окупациони режим. Калај је и сам око 1885. или 1895. године признавао да свијест о босанској нацији у Босни и Херцеговини није побједила, али је истицао да ће то постићи „тек по истеку извјесног времена“. У том смислу је од 1889. године уведен посебан босански грб и застава цврено-жуте боје, а обезбијеђен је и новац за покретање часописа који ће заговарати нову босанску нацију и култури наметнути посебан карактер.

Национални покрети, иако пригушени под притиском да се створи заједничко осјећање босанске нације, нису ишчезли, а идеја босанске нације је све више свођена на круг муслиманских интелектуалаца међу којима није било јединства. Обичан муслимански свијет је далеко од националног покрета.

У условима забране било какве националне дјелатности, осим босанске, национални покрет се испољава у облику националног препорода чија су основна културна друштва заснована на вјерској основи. У почетку у тим настојањима доминирају пјевачка, затим гимнастичка, а од 1902. године просвјетна друштва: српска *Просвјета*, хрватски *Напредак* и муслимански *Гајрет*.

Код Срба од националних установа и даље су најзначајније црквено-школске општине са трговцима на челу. Од 1893. године оне су расадници политичке дјелатности, јер су биле упорне у захтјевима да се са српске школе и цркве дигне државна контрола и уведе аутономија. Тај српски покрет трајао је до 1905. године, када је издата царска „Уредба“. Под тим утицајем јавио се и муслимански аутономни покрет, који је тражио преузимање бриге око својих школа, вакуфских имања и организације вјерске заједнице.

Иако су оба покрета била за стварање опозиционог блока, а српски се залагао да јединство покрета стави под заставу српске политичке идеје, што није уродило плодом, извршили су веома корисну историјску мисију у откривању крхке подлоге на којој су окупационе власти покушавале да одгоје свијест о вјештачкој нацији. У оба случаја били су *основна школа* за прелаз на стварање политичких партија. Међу босанским муслиманима се стварао круг који развија идеју панславизма као јединог спаса. Клијао је покрет који је поручивао како „Муслимани сачињавају до сад једну посебну политичку и културну групу, са тенденцијом да се потенцира у једну посебну нацију“. Тако Екмечић наглашава да су праве „идеје о босанско муслиманској нацији“ настале у оквиру хабзбуршког ауторитарног национализма, прије 1914. године.

Калајеви напори за одгајање свијести о вјештачкој босанској нацији су се, послје његове смрти 1903. године, а под његовим наследином Стефаном Буријаном, истопили под утицајем православног и муслиманског покрета за просвјетну и вјерску аутономију. Иако су полазили са различитих социјалних и вјерских основа, у политичком погледу били су нескривени савезници. Анексија Босне и Херцеговине била је признање да су пропали сви покушаји да се онемогући национални покрет у Босни и Херцеговини за уједињење са Србијом. Сви српски покрети и организације у покрајинама имали су за циљ да свијету представе жељу већине народа да се одбије потпуно укључење у хабзбуршки државни систем, те задржи половично рјешење: страна окупација, уз султанов политички суверенитет у земљи. Да од себе не би отуђили муслимански покрет, српска влада је Србе у Босни савјетовала да са њима налазе заједничке тачке. Услов за то био је да се не захтјева рјешавање аграрног питања радикално, а у највише случајева су и у Београду и у Сарајеву били срећни да се оно и не потеже.

Политички савез српског и муслиманског покрета био је неостварив. Српски је био хомоген, а унутрашњи расцјеп није долазио само од социјалне неслоге трговачког водства и интелектуалаца сељачког поријекла, него и стратешких упутстава српске владе да се према хабзбуршкој држави једним крајем мора бити непомирљив, а другим умјерен и гибак. Муслимански аутономни покрет је имао за циљ да очува културну и социјалну аутономију муслимана, као и морални ослонац на турску политику. Никад се није декларисао као национални политички покрет, иако је на махове прихватао српску националност, јер би у том случају заувјек морао да прекине са турском државом. У свијести обичног муслиманског човјека остала је претпоставка да је цијела заједница силом одгурнута од исламског свијета и да су остали ту као турска национална мањина. У општој доминацији вјере над социјалним и културним странама живота, национални фактор се потеже као нешто што је увезено са стране, а у

исламској култури не постоји. У томе омладински покрет и нова интелигенција праве историјски заокрет. Она се национализује, дијелом у српском и мањим дијелом у хрватском смислу. У посљедњем случају одређење није претпостављало одрицање од хабсбуршке државе и исламске баштине.

Послије Уредбе којом је окончана аутономна борба Срба, њен вођа Глигорије Јефтановић је изјавио да је покрет створио такву заједницу и организацију народне снаге и воље да се може окушати и на другим пољима. Имао је у виду стварање српске политичке организације, која је замјетна 1905. године, око покренутог листа *Српска ријеч*. Створена је на Митровданској скупштини у Сарајеву 1907. године. У међувремену, муслимански покрет се организовао у децембру 1906. године у Славонском Броду са ливањским велепосједником Алибегом Фирдусом на челу, а на састанку у Будимпешти (11. марта 1907) створена је Муслиманска народна организација. Од 1908. године је покренута и Муслиманска напредна странка под водством Адемаге Мешића, који је настојао да измири дух ислама и европске културе. Одбијао је аутономни статус Босне и Херцеговине као и њено прикључење Србији и Црној Гори. Циљ му је био „срдачан савез са католичким елементом“, али је одбијао признање хрватске националности за муслимане.

Стварање политичких партија на вјерској основи доводило је у питање даљу сарадњу српских и муслиманских првака. Истакнути првак муслиманске организације Шериф Арнаутовић је размишљао да, преко сарадње са српском омладином, одрекне раније опуномоћене српске представнике. Српска партија формално никад није била јединствена. Дијелила се географски око три центра и три листа: Сарајева, Мостара и Бањалуке и листова *Српска ријеч*, *Народ* и *Отаџбина*. Први траже умјерено понашање, други националну црту и трећи радикално рјешење аграрног питања.

Као Срби и муслимани, крајем фебруара 1908. године и Хрвати се организују у Хрватску демократску заједницу, чији су покретачи били Иво Пилар, Никола Мандић и Јозо Сунарић. Они су сматрали да су Босна и Херцеговина хрватске земље и да, у склопу Хабсбуршке монархије, треба да се уједине са Хрватском. Насупрот њима, босанско-херцеговачки надбискуп Штадлер је основао Хрватско-католичку удругу. Циљ је био одгајање националне свијести католичког и муслиманског становништва, с акцентом не на политичке већ просвјетне и привредне прилике. Историјски смисао настанка странака је у бечком тражењу лијека против Хрватско-српске коалиције и њеног начела да су Босна и Херцеговина српске. Странка је била модел политичке организације социјалног католицизма, са основним циљевима преуређења Монархије на тријалистичким основама.

Пред пробуђеном политиком Босне и Херцеговине, притиснута српским и југословенским покретом, Аустроугарска је 1908. године извршила анексију покрајина. Припреме за анексију убрзао је страх да младотурци, који су кроз Младотурску револуцију средином исте године дошли на власт, не би у обновљеном парламенту захтијевали да Босна и Херцеговина у њему буде достојно представљена. Било је и страха и од самосталног конституисања парламента у покрајини. Пobjеда младотурака у Турској приближила је опозиционе политичаре у Босни и Херцеговини под српским програмом. Водство српске и муслиманске странке је 25. августа 1908. године предало влади меморандум са захтјевом да се покрајинама да Устав. Султан је хладно примио чињеницу да муслимани траже аутономију са Србима. Аустроугарски министар спољних послова Алојз Елентар сматрао је да би морао прогласити анексију ако младотурци позову и посланике из Босне и Херцеговине, или се у покрајинама конституише парламент без владиног одобрења, или, пак, дође до наглог устанка Срба у Санџаку или другим крајевима.

Анексија је изведена механиком државног удара. Пристанак младотурске владе на њу нагло је погоршао пукотине у односима српске и муслиманске партије у Босни и Херцеговини. Тиме је неславно пропало прво значајније ангажовање босанских муслимана у борби за југословенско уједињење. Врло брзо ће омладина покушати да из блата подигне тек посрнули барјак.

Анексија је била прелазно средство за рјешавање југословенског питања, а не коначни циљ хабсбуршког двора. У септембру 1908. године генерал Марјан Варешанин је, као политички поглавар Босне и Херцеговине, изјавио да је циљ да се „Краљевина Србија доведе у однос зависности спрам Монархије, у однос какав је Баварска спрам Њемачке“. Полугодишња анексиона криза имала је највише посљедице за саму Босну и Херцеговину. Она је сломила офанзивни дух српских организација, али га није искоријенила. Влада је, тајним погодбама са вођама неких политичких партија или неких мањих група, успјела да створи атмосферу политичког мира.

Увођењем октроисаног устава, 17. фебруара 1910. године, Босна и Херцеговина је постала посебно управно подручје. У односу на раније стање, образовањем Босанског сабора, систем се демократизовао у законодавној дјелатности, али је извршна власт остала у рукама мањине дворских миљеника.

Сабор је само једном био јединствен, кад је у јуну 1910. године прочитан став свих политичких група да „садање уставне одредбе не дају довољно снажне подлоге за плодан и користан рад према савременом духу и потребама земље и народа“. Он је био мјесто гдје су се националности легално клали, а не кршили јавни ред, као раније у кафани. На дан отварања Сабора омладинац Богдан Жерајић је пуцао на генерала Варешанина, који је преживио атентат.

Богдан је тада себи пуцао у главу! На његовцом прагу су се касније заклињали сви младобосанци.

Два крупна разлога нису дозвољавали да се српски и муслимански блок у Сабору уједињавају—рјешавање аграрног питања и рат Србије и њених балканских савезника против Турске. И пораст муслиманске интелигенције је продубљивао јаз између двије струје муслиманских посланика, које су и раније почеле политички да дијеле муслимански свијет. Послије балканских ратова 1912. године порастао је утицај панисламске идеологије, која је у одређеним формама од 1878. године увијек постојала. Посљедица тога је било окретање муслиманске омладине националном идентитету Срба.

На српску опасност у Босни, заједнички министар финансија Лео Билински почео је да гледа из другог угла. У новембру 1913. године у Бечу је склопио тајни споразум са српским провладиним представницама адвокатима Данилом Димовићем и Миланом Јојкићем о оснивању нове политичке партије која ће у програму подржавати лојалност партији и програмску санкцију, као „државно правну базу“. У замјену им је обећано да ће се приступити обавезном рјешавању аграрног питања.

Али, прилике у Босни и Херцеговини и аустроугарску политику у њој која је довела до Првог свјетског рата 1914–1918. године, одредила је још окупација из 1878. године. Већ тада је Аустроугарска направила историјску омашку и окупирала непријатељску земљу, а током наредне четири деценије владања није била кадра да придобије већину народа за себе. Анексиона криза 1908. године разбуктала је српски и југословенски национализам, у чему су предњачили омладинци, за које Аустроугарска није имала рјешење осим рата. У немогућности да угуши политичке покрете против једне застарјеле идеологије, почињући рат 1914. године, како истиче тадашњи њемачки амбасадор у Лондону Карл Макс Лихновски, *аустроугарска трошна зграда се насукала на гребен босанске стварности*.

Аустроугарској је у четворогодишњем рату, од почетка био циљ да војнички сломи Србију и тиме ријеша југословенско питање као и да политички избјегне непосредни устанак народа у Босни и Херцеговини. У вези са тражењем рата са Србијом, командант аустроугарске балканске војске и шеф Земаљске владе у Сарајеву Оскар Поћорек изнио је аргументе, да, док се не зада одлучујући ударац Србији, нико неће бити у стању да једноставно задржи Босну и Херцеговину у Монархији. Шеф Генералштаба Конрад фон Хецендорф каже да, ако се не уништи српска војска, остаће опасност српског и југословенског устанка у Босни и Херцеговини, Хрватској, Далмацији и другим покрајинама.

Спречавајући политички могућности народне револуције, Аустроугарска је изградила цијели систем, па и стратегију рата. Она поход на Србију почиње са неповољније западне стране преко Дрине

и великог горја, водећи рат са стратешком основом да обезбједи успјех његових политичких циљева. У томе су вјерска и национална насиља саставни дио рата, а не додатна појава.

Проглашењем Закона о изузетним мјерама од 25. до 31. јуна 1914. године показује се суштина аустроугарске политике у Босни и Херцеговини у рату од 1914. године. Ти закони су обухватили: обуставу политичких и грађанских права, обуставу поратних судова и обуставу војно-казнених процеса.

Војне власти и новообразовани шуцкори из редова декларисаног хрватског и муслиманског народа из редова Срба купе таоце, одводе их у интернацију, логоре, затворе, организују судске процесе (групних је било 17). Највећи је судски процес био Велеиздајнички процес у Бањалуци. Вођен од 3. новембра 1915. до марта 1916. године на којем се судило водећим српским интелектуалцима у свим културно-просвјетним, спортским и вјерским организацијама у циљу доказивања њихове повезаности са Србијом и њене одговорносати за избијање рата, при чему је суд одредио висину ратне одштете коју би Србија морала да плати.

Мјере аустроугарске власти према Србима у Босни и Херцеговини, почетком новембра 1914. године, појачао је улазак Турске у рат против сила Антанте и што је узроковало понашање српског становништва у току борби између аустроугарске и српске војске. С уласком Турске у рат, султан је, каже Екмечић, прогласио свети рат, који је муслимане Босне и Херцеговине обавезивао да ратују против Србије и Црне Горе. Неки званични хабсбуршки писци, попут ранијег Бењамина Калаја, фаворизују идеје, „једне муслиманске нације која не познаје никакаве језичке границе“.

Аустроугарски порази на Церу и бици на Дрини 1914. године и продор српске и црногорске војске до Пала и Калиновика, узбудили су и само Сарајево. Учешће српског становништва у војним операцијама актуелизовало је насиље власти и шуцкора над њим, какво се у западној Европи није виђало од престанка вјерских ратова у Њемачкој у 17. вијеку, посебно над српским сељацима.

У том насиљу и помјерању српског становништва, као саставни дио будућих политичких задатака аустроугарске војске, актуелизован је ранији план о расељавању српских села из Сарајевског округа. Политику исељавања српског народа из Источне Босне и насељавања колониста друге вјере Аустроугарска је предвиђала у случају побједе над Србијом. Тај би се простор организовао као војна граница, каже академик Екмечић.

Послије војничке побједе над Србијом крајем 1915. године и капитулације Црне Горе 1916. године, Босна и Херцеговина се нашла у центру нове аустроугарске политике у којој је, по Екмечићевим речима, доминирало ново уређење Монархије на тријалистичкој

основи. У односу на друге покрајине у којима се будио глас политичких странака и појединаца за обнову парламената, власт у Босни и Херцеговини није ни помишљала да васкрсне покрајински Сабор. Бојала се да би посланици из њега могли слати протесте против аустроугарског насиља, као и оптужбе да је гушење југословенског и српског покрета био главни разлог за избијање свјетског рата. Посебно се страховало да би српски посланици, пошто се врате у Сабор директно из затворских ћелија у којима су били скоро сви, користили прилику да шаљу меморандуме силама Антанте.

Умјесто обнове Сабора, хабсбуршка политика и католичка црква настоје да у Босни и Херцеговини у одсуству парламентарног живота развију идеју о потреби стварања велике Хрватске у оквиру Монархије. При томе је католичка црква била расцјепкана узмеђу двије крајности: Велике Хрватске до Дрине и федеративне државе са могућношћу да се створи нова југословенска држава у њеним оквирима. Велику Хрватску надбискуп Јосип Штадлер не замишља као демократску државу, већ би се у њој морала водити политика расног мијешања Хрвата, уз искључење Срба и Цигана, а за Јевреје се то увијек подразумијевало. Као вођа хрватских клерикалаца, био је против Мајске декларације коју су 1917. године донијели Словенци, посланици у Бечком парламенту. Штадлер и Иво Пилар су у јуну 1918. године у Загребу покренули нацрте једне нове политичке странке, која би хрватски народ етнички обновила мијешањем раса, женидбом Далматинаца, Хрвата и Босанаца. Са Србима би се поступало као са подређеном народношћу. Границе које су уцртане, каже Милорад Екмечић, још на Првом католичком конгресу у Загребу 1900. ишле су од „Котора ријеком Дрином до Земуна пред Београд“.

И вођство босанских Муслимана било је против Мајске декларације и његове подлоге да су Југословени један народ. Према муслиманском вођству, Босна и Херцеговина је увијек у историји била посебна држава између Србије и Хрватске. У средњем вијеку је имала посебну „босанску цркву и један друштвени систем малих и великих посједа који је био праведнији него и другим европским државама“. Прихватање ислама помогло је да се у потоњим вијековима очува. Умјесто јединства језика, као мјере националног идентитета, треба узети „јединство историје и јединство традиције“.

Иако је аустријска војска у својим рукама у Босни и Херцеговини држала сву политичку власт, она се од 1918. године среће са масовним незадовољством и отвореним побунама. За разлику од Хрвата и Срба, национализовање муслиманског свијета у Босни и Херцеговини у југословенском смислу, према академику Екмечићу, било је неизвјесно. Покрет национализације муслимана у српском смислу послје велеиздајничких процеса запао је у кризу. Екмечић наводи податак како је покрајински гувернер, Поћорек наслједник,

Стјепан Саркотић, у јулу 1917. године, процјењивао „да је муслимански елеманат покрајине најмање инфициран југословенском пропагандом, па је због вјерских и привредних противрјечности са хришћанским конфесијама одређен да се приклони земљама Угарске“. По његовом мишљењу Шериф Арнаутовић је водио „већину Турака“, а у мањини су били „млади муслимани“ Спахо и Храсница, одређени за југословенску заједницу. Старе муслиманске странке су се биле распале и нису припремиле народ на уједињење 1918. године. Оно што се политички држало били су велепосједници, идеолошки самообманути митологијом о самобитности Босне из богумилског средњег вијека.

Послије неуспјеха Тисине мисије пред крај 1918. године и образовања Народног вијећа у Сарајеву, 20. октобра 1918. године, формирања окружних, средњих и сеоских народних вијећа 24. октобра, српске организације почињу да узимају власт. Српску војску у градовима дочекују с олакшањем. Тамо гдје није било освете, с добро-дошлицом дочекује муслиманско становништво. Босанско-херцеговачка вијећа, сем у Фочи, се самостално уједињују са Србијом прије уједињења 1. децембра 1918. године.

Имајући у виду значај историје за будућност, наша српска наука упућује дубоку захвалност академику Екмечићу не само за двотомно дјело *Стварање Југославије*, већ сваку научну расправу у којој свака ријеч има дубоку поруку, не само за науку већ и мирнодопску политику, којој је посветио своје непревазиђено дјело.

***

Имајући у виду значај историје за будућност, наша српска наука упућује дубоку захвалност академику Екмечићу не само за двотомно дјело *Стварање Југославије*, већ за сваку научну расправу у којој свака ријеч има дубоку поруку, не само за науку већ и мирнодопску политику, којој је он посветио своје непревазиђено дјело.

Актуелност ове књиге и Југославије коју она представља, једнака је борби у њеном дуготрајном и ратном стварању. Та борба превазилази њено скоро вјековно трајање. И књига и њена држава биле су упрегнуте у истовјетну борбу за слободу, за државу, за јединство. И борци књиге и ставараоци државе, посебно генерације Младобосанаца овјековјечили су и ову књигу и ову државу, али је овјековјечило и аутора књиге и научног борца у изградњи описане државе Југославије.

У наше вријеме све се око државе и њене науке репризира само без наше свијести и без великих напора, јер другог пута нема осим онога који је једном изграђен и који се не може порушити. Сасвим смо сигурни да се име те државе никад неће избрисати јер је она

написана и описана у свим архивским документима, књигама а нарочито у свијести њених савременика која ће се пренијети на њихове потомке. Зато је она добила наслов „Актуелност“.

RELEVANCE OF HISTORY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

The two-volume book CREATION OF YUGOSLAVIA

by Milorad Ekmečić

Professor Ljubica Ećimović; Professor Zoran Kalinić PhD

Abstract: The book “Creation of Yugoslavia 1-2“ by academician Milorad Ekmečić, was written in time hovering by dark clouds over that country, as just before a great disaster. Today, as Yugoslavia doesn't exist, as a result of social and political storms, it looks as if the professor Ekmečić, as a convinced Yugoslav, wanted to protect it by his strongest arms, the truth and the story, and the words which have been left to us by all its fighters and makers, politicians and soldiers, as heritage collected through bouth Yugoslavias.

Actuality of the book and Yugoslavia which it stands, is equal to its creating, which was preceded by a lot of wandering and deviation from the straight road, followed by not only the smartest but godharted people from farmers to volunteers and experienced diplomats. During period of a century, comprehensively described by academician Ekmečić, however, Bosnia and Herzegovina as well as today, we were harnessed into the current struggle for freedom, for the country, for the unity; all under foreign boot sprouted as a wasteland - Serbia and Montenegro, and Yugoslavs under the Habsburg and Ottoman rulers, with rebellions and uprisings, ra-fattened, revolutions, and assassinations, as well. The work of all of them, especially the "Young Bosnia" is eternally topical, as eternal is academician Milorad Ekmečić with the book Creation of Yugoslava, and other books and studies, as well as his words. I take him particularly valuable when the focus are events in and around Bosnia and Herzegovina, yesterday and today

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Yugoslavia, political development, Ottoman rulers, Habsburg rullers, the war, The Srbs*